

УДК 304.2 (477)

ББК 71.0

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Л. Т. Бабій

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57; тел. +380 (342) 59-60-15;
e-mail: kf@pu.if.ua*

У статті аналізується культурологічний аспект української національної ідеї в контексті сучасних глобалізаційних процесів, розривається зв'язок національної ідеї з українською ментальністю, яка розглядається із соціокультурних, а не генетичних позицій.

Ключові слова: національна ідея, культура, ментальність, генотип, соціалізація, інтроверсія, архетип.

Духовне відродження України неможливе без глибокого осмислення українцями споконвічних цінностей нашого народу, акумульованих у культурі.

Це надзавдання особливо актуальне в умовах сучасної глобалізації. Глобалізація – це явище об'єктивне, якого не можна ні заперечувати, ні уникнути. Механізація, автоматизація, інформатизація – це сутнісні вияви глобалізації, які мають багато негативного, але ми не можемо відгородитись від них чи воювати з ними, як свого часу луддити в Англії від ненависті розбивали машини.

Важливо не стати придатком до чужих глобалізаційних схем. На жаль, Україна поки що бере участь у глобалізації в найгірший спосіб – в орієнтації на низькопробну масову культуру, на ерзаци, які нам так щедро нав'язують.

У майбутньому нації без власного обличчя в освіті, науці, техніці, технологіях є приречені і можуть зникнути з карти світу. «Ми живемо в час революції, яка змінює наш спосіб життя, спілкування, мислення і бачення добробуту» [1, с. 17].

У масштабі всього світу вирізняються дві головні тенденції розвитку цивілізації. З одного боку, небаченого розмаху набрали глобалізаційні, інтеграційні у своїй основі процеси, які швидко інтернаціоналізують не лише економічний простір, але й культуру. З другого боку, інтенсивно йдуть процеси саме культурної диференціації, регіоналізації, національної самоідентифікації.

Звідси й відома формула, яка визначає напрям практичної політики в країнах, що хочуть іти в ногу з часом – мислити глобально, але діяти локально, тобто з урахуванням національної специфіки. Це в наших умовах якраз актуалізує місце і роль української національної ідеї у всіх

сферах суспільного життя і насамперед у процесі становлення особистості українця.

Немає сумніву, що Україна потрапила в затяжну системну кризу. Вона стала «міжнародним резонатором» – зручним об'єктом, за допомогою якого з'ясовують відносини не тільки країни ЄС, Росія і США, а й окремі політичні та корпоративні групи всередині кожної з них.

Глобалізація принесла із собою нові виклики: провал референдуму щодо Європейської Конституції, режим Уго Чавеса у Венесуелі, зростання націоналізму, реальні можливості глобального протистояння, яке американський політолог Еліот Коен визначив як «Четверта світова війна», що наступила після третьої (холодної). Її початок – 11 вересня 2001 року (потужні теракти в Нью-Йорку і Вашингтоні).

На зміну контролеві географічних територій прийшов контроль енергетичний, доповнений інформаційним складником. Реальністю стали війни за високі технології, які отримали назву «силіконові битви» як війна за лідерство в умовах глобалізації.

Країна, яка буде лідером у сфері розробки і застосування високих технологій, матиме великі преференції в економічних і військових сферах уподовж багатьох десятиліть. Війна за високі технології після війни за енергоресурси – ключовий елемент глобальної Четвертої світової війни [2].

Виникає закономірне питання: а де наша «Силіконова долина», чому гроші від приватизації великих підприємств проїдають, а не вкладають у розробки високих технологій? Чи, може, це не входить до сфери національної ідеї? Мабуть, саме навпаки. Вона повинна сприяти стабілізації політичної ситуації в Україні, формуванню проукраїнського уряду, виробленню адекватної стратегії просування власних національних інтересів у світі – ось якими є її завдання, щоб зберегти наш народ від утрат у глобалізаційних процесах.

Національна ідея – це те, що об'єднує народ, гуртує і надихає його на подвижництво, це духовна концентрація національної свідомості, розуміння народом суті свого існування, свого призначення. Для нас, українців, національна ідея це: державна незалежність, соборність, самостійність. На цих трьох «китах» ґрунтується одвічна українська мрія, невмирущий національний ідеал.

«Українська національна ідея – це, власне, цілий комплекс фундаментальних ідей, пов'язаних з розбудовою нації – специфічної форми соціальної сфери соціального буття людей» [3, с. 4]. Одним з найважливіших складників національної ідеї є домінування української культури для забезпечення єдності української нації як етнополітичної істоти.

Національна ідея – це те, що віками таїлося в архетипі народу («колективне несвідоме» за К. Юнгом), його глибинній пам'яті, у мріях, а в критичні моменти вихлюпується назовні, переходить у свідомість, логіку народних вчинків і робить народ одержимим, готовим на будь-які жертви. Ці мрії втілюються у програми партій, політичних організацій. І поки живі мрії – жива й нація.

У цьому плані національна ідея має багато спільного з українською ментальністю. Поняття «ментальність» (лат. *mentalis* – розум, думка, інтелект) – це спільне «технологічне оснащення» представників певної культури, що дає змогу хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю у певне світобачення. Воно й визначає поведінку людини, соціальної групи.

Ментальність зберігає генетичний код народу, допомагає зрозуміти закономірності розвитку культури, суспільної моралі. На основі ментальності виникає почуття національної ідентичності. Можна сказати, що ментальність та ідентичність – це айсберг, в якому ментальність – підводна частина, а над водою – ідентифікація.

Весь цей «айсберг» – це унікальність, оригінальність суспільства. Він дрейфує, зазнаючи впливів етнічних, політичних, релігійних, полікультурних. Ці впливи постійні, що дає підстави вважати, що ментальність будь-якого народу є радше процесом, а не даністю.

Для нас важливо прослідкувати сутність етнічної ментальності, оскільки етнос – це базове поняття щодо роду, племені, народності і нації. Вона є первинною формою будь-яких соціокультурних креативів.

У філософії переважають концепції біосоціальної природи ментальності. Ця дуальність виводиться з того, що, з одного боку, ментальність – це психологічні, іноді підсвідомі, природні, біологічні, а з другого, – соціальні, культурні, набуті вихованням начала, які перебувають в єдності. Акцентуючи увагу на архетипах «колективному несвідомому» (К. Юнг), більшість авторів стверджує генетичну зумовленість ментальності.

«Коллективне несвідоме», звичайно, існує, але це, очевидно, не що інше, як усвідомлювані на певному етапі норми і вчинки людей, витіснені у сферу «несвідомого». Такими є позиції генетиків, які твердять, що ознаки, здобуті в процесі життєдіяльності індивідів, не закріплюються генетично і не передаються за спадковістю генним шляхом. Генотип змінюється лише в результаті мутацій, а не виховання.

Отже, враховуючи висновки генетики, доцільніше з методологічної точки зору керуватися соціокультурним підходом до пояснення сутності ментальності, який передбачає, що характеристики ментальності всіх народів складаються в процесі історичного розвитку і відкладаються в їх пам'яті – в культурі, яка передається з покоління в покоління за допомогою механізмів соціалізації.

Культурні архетипи й становлять основу ментальності, національної душі тощо. Вони важливі тим, що на їх основі формуються національно-культурні моделі – стійкі образно-змістовні, понятійні і ціннісні системи, за допомогою яких індивіди організовують свою життєдіяльність.

Сьогодні ми повинні знати, хто ми. А це проблема нашої ментальності, «української душі», яка ідеально пов'язує Розум – Волю – Чуттєвість. За одностайною думкою дослідників (М. Костомаров, І. Нечуй-Левицький, В. Липинський) українська ментальність вирізняється емо-

ційно-чуттєвим характером, кордоцентричністю, що виявляється в обрядовості, піснях тощо.

О. Кульчицький наголошує на тому, що «периферійність» України щодо Західної Європи завадила повноцінно пройти три великі хвилі ідей «європейського духу»: римський католицизм з ідеєю «ордо» (порядку життя і мислі); ренесанс як відродження людської особи (отже – персоналізм); сторіччя Просвітництва з культом науки (сцієнтизм) – «докотилися до України, межової слуги Європи, послаблені та змінюючи свою направленість» [4, с. 55]. Це означає, твердить він, що ми завоювали ці «три великі хвилі» не «предметно», не через практику, а «рефлексивно», у свідомості.

А найхарактернішим архетипом українського «несвідомого» О. Кульчицький вважає тип ласкавої плодючої «Землі українського чорнозему» [4, с. 55]. Він стверджує, що цей архетип позбавляє українців «агресивної активності», нівелює раціонально-вольовий чинник.

Очевидно, що це певні перебільшення. Мабуть, пора вже зняти тавро з українців щодо відсутності в них вольового компонента. Вони вже не раз доказали свою здатність до раціонально-вольових дій, зокрема безстрашною боротьбою воїнів УПА. Треба тільки відродити «активну меншість» (А. Тойнбі), чи «пасіонаріїв» (Л. Гумільов). «Мала розчина заквашує все тісто» (Гал. 5:9).

Неспроможними є також спроби обмежити українську ментальність тільки *інтроверсією* (лат. – всередину), заглибленням у власне «Я», а нашу культуру трактувати як результат зовнішніх впливів, протиставляючи її фаустівському екстраверсійному (лат. – зовні) началу – вольовому, активному. Мова може йти лише про певні історичні вияви, спричинені татаро-монгольською навалюю, більшовицько-московськими голодоморами, депортаціями тощо.

Інтроверсія української душі не є чимось застиглим, що виражається в «малоросійстві». Фаустівська екстраверсія не чужа нашій ментальності, але для цього треба розчистити завали нашої бездержавності. І цю роль повинна виконати українська національна ідея, інтегрувавши нашу емоційність, завзятість, індивідуалізм воедино в рамках держави.

Тільки держава може зменшити негативний вплив нашої ментальності засобами освіти, виховання дітей і молоді, їх соціалізації. Для цього етика має бути однією з провідних навчальних дисциплін у системі національної освіти. Вихователь повинен бути носієм високої моральності культури. «Твоя моральна культура, – писав В. О. Сухомлинський, – визначається тим, наскільки ти усвідомлюєш для всіх людей потреби, наскільки свідомо орієнтуєшся на них у своїй особистій діяльності» [5, с. 226].

Все це вимагає модернізації насамперед першої освітньої ланки, тобто дошкільної освіти, що закладено в Закон України «Про дошкільну освіту», який вимагає у виховному процесі апелювати до дитини одночасно з позицій трьох основних її вимірів – фізичного, емоційно-

чуттєвого і розумового. Через указані виміри дитина всебічно проявляє себе: фізично – вчинками, чуттєво – бажаннями, розумово – думками.

Національна ідея – це стратегічний орієнтир, мета, без якої немислима і єдина Українська держава. І формуванню цієї єдиної української мети повинна «служити вся державна система, всі її структури й інституції» [6].

За змістом поняття «національна ідея» виступає єдністю теоретичної і практичної сфер людської життєдіяльності, що охоплює національну ідентичність, національне покликання, національний ідеал, національні цінності і пріоритети, національні інтереси, механізми реалізації національних інтересів (національна держава, національна стратегія) і національну безпеку. Національна ідея – це моделювання майбуття української нації. І в цьому плані вона творець, захисник, будівничий державності нації, вищий рівень її самоусвідомлення, ознака інтелектуальної зрілості в сучасних умовах глобалізації.

Українська національна ідея покликана враховувати всю барвистість нашої полікультурності, але при цьому ми ні на мить не можемо забувати про спільний знаменник усіх освітніх трансформацій, які відбуваються в Україні.

Такими спільними цінностями мусять бути досконале володіння державною мовою, виховання українського патріотизму, залучення молоді всіх регіонів до глибинних джерел нашої історії, державності тощо. Інакше Україну чекають важкі часи етнічних випробувань, які можна означити як «комплекс Косова».

Ми не можемо при цьому не скористатися мудрістю й одночасно пересторогою, які зафіксовані в Біблії: «Будь-яке царство, яке розділося само в собі, опустіє» (Мф. 12:25). Це істина, яка не старіє і вічно актуальна, а для України в умовах глобалізації вона мусить бути помножена у сто разів.

Такого «розділення» України «в собі» прагнуть наші недруги. У російських політологічних розвідках виразно простежується мета протиставити дві політичні культури, які нібито склалися в Україні: «самостійницьку» (прозахідну) та «малоросійську» (проросійську).

Зокрема, А. Марчуков стверджує, що цивілізаційний розлом в українському суспільстві проходить не просто за територіальним принципом. Він є радше «розломом» у світогляді, де «схід» уособлює в собі радянську, «православно-слов'янську» свідомість, тобто Росію, а «захід» – національну українську свідомість і національні українські цінності [7, с. 19].

Ідентичну точку зору висловив С. Кургінян: «Протистояння Остап – Андрій, Схід – Захід, тяжіння в один та в інший цивілізаційні світи» [8, с. 27].

Найбільше московські й промосковські ідеологи бояться культурно-ідеологічного впливу Галичини на всю Україну, щоб «галицький» проект не почав визначати обличчя України. При цьому «галичан» називають «етнічними мутантами», а Галичину «раковою пухлиною в тілі

України», метастази якої розповзаються по всій Україні, спотворюючи і розкладаючи її. А бажання утверджувати українську мову, культуру Ю. Козлов без жодних застережень і елементарної порядності називає «бандеризацією», що для нього тотожно з «українізацією» [9, с. 6–8]. І цим сказано все.

Найпесимістичнішу картину українсько-російських культурних стосунків малює Н. Нарочницька. Вона твердить, що «витіснення Росії з Криму і Севастополя» матиме драматичні наслідки, а провина лягає знову ж таки на «галицьку ідеологію», яка штовхає Київ до самостійного від Москви курсу. «Кінцевий результат, – пише вона, – якщо Україна увійде в західний ареал, – це пожежа вже на всьому Кавказі і агонія південних територій, бо Кавказ і Крим геополітично завжди були нерозривно пов'язані і спиралися на російські позиції на Чорному морі» [10, с. 19].

Але Н. Нарочницька одночасно боїться розпаду Української держави, бо це несе для Росії великі ускладнення, зокрема це було б для Ватикану і Польщі зручним моментом заволодіти Києвом, Києво-Печерською лаврою, яка є святинею для всіх православних, символом і колискою російського православ'я. Це «плач Ярославни» щодо втрачених панівних позицій Росії в Україні, без якої проект «євразійської цивілізації», м'яко кажучи, є утопічним. Ідеолог такого проекту В. Трубецької зауважував, що «стара великоруська, московська культура за Петра вмерла; та культура, яка з часів Петра живе і розвивається в Росії, є органічним та безпосереднім продовженням не московської, а київської української культури... На рубежі XVII–XVIII століть відбулася українізація великоруської духовної культури» [11, с. 351].

Ось чому всілякі дугіні, проханови, затуліни не можуть заспокоїтись і змиритись з нашою незалежністю.

Який же вихід? Яку позицію ми повинні займати щодо української національної ідеї? Україна має стати сучасною європейською країною за одночасної підтримки тісних економічних, політичних і культурних відносин з Росією.

Відповідно до національної ідеї Україна повинна стати «мостом», «посередником», «живим синтезом» Заходу і Сходу (І. Лисяк-Рудницький). І тоді наша амбівалентність набуває нових рис: бажання належати до європейської культури, з одного боку, та повсякчасно маніфестувати свою окремішність, культурну неповторність, з іншого боку.

Цю особливість України чудово усвідомив німецький дослідник Ф. Тер, стверджуючи, що «Помаранчева революція» пов'язала Україну саме з Центральною Європою, бо ознаменувала її розрив зі Східною Європою, «Сходом», що «більш-менш» тотожний Росії [12, с. 5–8].

Проте нас не повинен дуже приваблювати образ «моста» між Заходом і Сходом. З позиції української національної ідеї цей образ слід модифікувати з акцентами домінуючої ролі України в налагодженій осі «Північ–Південь». Крім того, в концепції Великої Європи Україна повин-

на стати інтеграційною ланкою, яка об'єднує європейський та євразійський простори.

Така Європа має бути «двоєдиною», тобто мати два центри політичного, економічного і культурного тяжіння (Росія та ЄС) за умови, що обидва центри поділятимуть спільні культурні цінності.

У цих умовах нам треба:

активізувати культурно-виховну політику держави;

налагодити потужну матеріальну і моральну підтримку української національної культури з боку держави.

При цьому ми мусимо пам'ятати, що національна ідея виникає і нуртує в кризові або поворотні моменти національної історії як спроба осмислити місце і призначення та перспективи своєї нації в контексті власного досвіду й світової історії.

Українська національна ідея протягом довгого часу була ідеєю культурницькою. Але в умовах політичного самовизначення української нації вона «етатизується», тобто стає державною ідеєю, національною.

Література

1. Гордон Драйден, Джаннетт Вос. Революція в навчанні. – Львів: Літопис, 2005. – 542 с.
2. Горбулін В. Український фронт Четвертої світової війни // Дзеркало тижня. – 2006. – 29 липня.
3. Свідзінський А. Українська національна ідея та шляхи її втілення у світоглядні й ідейні засади українського націоналізму. – К.: Козаки, 1997.
4. Кульчицький О. Світовідчуження України // Українська душа. – К.: Фенікс, 1992. – С. 48–66.
5. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину? // Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 р. – Т. 2. – К.: Радянська школа, 1976. – С. 149–416.
6. Литвин В. Незасвоєні уроки історії // Дзеркало тижня. – 2008. – 25 січня.
7. Круглый стол: Украина, Россия и славизм // Россия XXI. – 2003. – № 3. – С. 5–53.
8. Кургинян С, Бялый Ю. Украина: вызов и урок для России // Россия XXI. – 2005. – №1. – С. 4–53.
9. Бандеризация Украины – главная угроза для России. – М: Яуза-пресс, 2008. – 480 с.
10. Нарочницкая Н.А. Украина: историческая ретроспектива и геополитическая перспектива // Российский кто есть кто. – 2005. – №1. – С. 15–19.
11. Цивилизационные модели современности и их исторические корни. – К.: Наукова думка, 2002. – 629 с.
12. Тер Ф. Україна на ментальній мапі Європи // Критика. – 2005. – №9.

NATIONAL IDEA: THE CULTURAL ASPECT**L. Babiy**

*PreCarpathian National University by V. Stefanic,
57 Shevchenko Street, Ivano-Frankivs'k, 76000, Ukraine,
ph. +380 (342) 59-60-15, e-mail: kf@pu.if.ua*

The article analyses the cultural aspect of the Ukrainian national idea in the context of modern globalizational processes. It highlights the connection of national idea and Ukrainian mentality which is considered from social-cultural but not genetic viewpoint.

Keywords: *national idea, culture, mentality, genotype, socialization, introversion, archetype.*